

İBADIYYE MEZHEBİ VE GİZLİLİK DÜŞÜNÇESİ (TAKİYYE)

İBADI SECT AND IDEA OF SECRECY(TAQIYYA)

MAHMOUD BENRAS

DR. ÖÖR. ÜYESİ., GİRESUN ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ASSIST PROF., UNIVERSITY OF GİRESUN FACULTY OF ISLAMIC STUDIES
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES
GİRESUN, TURKEY

benrasmahmoud@yahoo.fr

<http://orcid.org/0000-0002-1731-8387>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1173175>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
9 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Accepted
28 Kasım / November 2022

Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf / Cite as

Benras, Mahmoud, "İbadiyye Mezhebi ve Gizlilik Düşüncesi (Takiyye) [Ibadi Sect and Idea of Secrecy (Taqiyya)]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 9/2 [Aralık/December 2022]: 511-529.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

İBADİYYE MEZHEBİ VE GİZLİLİK DÜŞÜNCESİ (TAKİYYE)*

Öz

Hariciyye'nin bir alt kolu olan İbadiye, temelde bazı sosyo-politik sebeplerle kendini yenileyerek günümüze kadar varlığını sürdürebilen az sayıdaki İslâm mezheplerinden biridir. Günümüzde İbadiyye mezhebi doğuda Umman Sultanlığı, batıda Kuzey Afrika ve Tanzanya gibi farklı coğrafyalara yayılmış durumdadır. Orantısız olarak değerlendirildiğinde İbadiler ile ilgili yapılan araştırmaların diğer mevcut ve mensubu kalmamış mezheplere nispetle daha az olduğu görülmektedir. Bu durum mezhebin sahada yeteri kadar bilinmemesine hatta yanlış bazı değerlendirmelerde bulunulmasına sebep olmaktadır. İbadiyye, hicri birinci yüzyılda meydana gelen ve özellikle Büyük Fitne olayları diye anılan Siffin Savaşı ve sonrasındaki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan dini bir gruptur. Bu grup ilk dönemde Haricilerin yanında yer alırken süreç içerisinde fikren ve siyaseten onlardan ayrılmıştır. Hariciler erken dönemden itibaren tarih sahnesinden silinmelerine rağmen İbadiler günümüze değin varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Çoğu araştırmacı, İbadilerin hâlâ Haricilerin bir kolu olarak varlıklarını sürdürdüklerini düşünmektedir. Dünyada birçok dini fırka ve mezhep çıktıktan veya saklı faaliyet gösterme fikrini benimsemiştir. Bu husus, ahlakî açıdan olumsuz bir durum olarak görünse de benzer nitelikler Şii, Batını vb. diğer Müslüman gruplar arasında da yaygın olarak mevcuttur. Dini akım yahut grupların, mensubu bulunduğu dinin diğer mensuplarından kendilerini farklı görmeleri hatta diğer akım veya mezhep müntesiplerini ötekileştirme süreçleri, kimi bilginler tarafından bir tür gerçekten uzaklaşma veya yalanı ve ikiyüzlülüğü meşru kabul etme olarak nitelendirilmektedir. Aynı zamanda bu durum çevresindekileri bir tür aldatma, kandırma ile neticeleneceği için bir fırkaya veya mezhebe intisabın zorunlu bir gereği olarak da değerlendirilemeyeceği yorumu yapılmaktadır. Öte yandan takıyye olgusu dinî açıdan olumlu bir arka plana sahiptir. Örneğin takıyye sayesinde din, dolayısıyla da insan ve toplum birtakım tehdit ve tehlikelerden korunabilir. Ancak bu müspet olgunun yalan ve ikiyüzlülüğe bulaştığı ithamlarına muhatap olması, dinin maksadı dışında farklı hedefler için kullanıldığını göstermektedir. Dinde takıyyenin hedefi insanı, toplumu ve dini korumaktan ve ahlaki olarak geliştirmekten öte bir şey olduğu söylenemez. Bazı İslâm mezhepleri takıyyeyi anılan bağlam içinde makul bir seviyede ele alıp uygularken, bazıları da ifrat derecesinde aşırılığa kaçmaktadırlar. Bu çalışmada İbadiyye mezhebinin siyasi düşüncesindeki temel meselelerinden olan takıyye konusundaki yaklaşımları başta olmak üzere onların takıyye yapıp yapmadıklarını, imamet ve yönetim konularındaki bakış açılarını ve diğer sünni veya sünni olmayan mezheplerle karşılaştırmalı olarak ele alacağız. İbadiyye'nin bu güne kadar varlığını sürdürebilmesinin başlıca nedenleri arasında takıyye yapmış olmaları da söylenebilir. Öyle ki, tarih boyunca birçok kültürel ve askeri saldırıya maruz kalmasına rağmen muhtelif coğrafyalarda kesintisiz bir şekilde yaşayabilmişlerdir. Bazı dönemlerde diğer Müslüman gruplardan kendini izole ederek yaşasa da geçmişte olduğu gibi bugün de diğer mezhep müntesipleriyle barış içinde bir arada yaşamaktadır. İlaveten aşırılıkçı bir siyasi ideolojiye sahip olan Hariciyye mezhebine bağlı olmasına rağmen İbâdiler, tarihi süreçte düşünce yapılarında ve yaklaşım tarzlarında kısmen ılımlılık havasına büründükleri görülmüştür. Kısaca İbâdiler, Haricilerle tarihsel birlikteliklerine rağmen, özellikle itikadi ve siyasi düşüncelerini hayata geçirmede Haricilerden ayrılmışlardır. Bununla birlikte İbâdi siyasi düşüncesi birtakım özelliklerle ayırt edilir ve bunların en önemlileri şunlardır: Birincisi: İbâdi siyasi düşüncesi zahire dayalıdır.

* Kuzey Afrika İbadiliği ve İmâmet Düşüncesi" (2022) başlıklı doktora tezinde yer alan verilerden yararlanılarak üretilmiştir.

Yani içinde Bâtîni yahut ezoterik unsurları taşımayan açık bir düşüncedir ve hicretin birinci ve ikinci asırlarında ortaya çıktığı andan itibaren Haricî düşünce ile benzerlikler taşısa da pek çok temel noktada farklıdır. Öte yandan siyasi düşüncede İbâdiler ile Haricilerin birleştirilmesi de yanlıştır. İkincisi: İbâdiler, mutedil sayılan ve Ehl-i sünnet'in düşüncesine yakın kabul edilebilecek İslâmî bir gruptur. Çünkü muhaliflerini, Haricilerde olduğu gibi kâfir ve gayrimüslim saymazlar, kanaatimizce İbâdiyye mezhebinin günümüze kadar varlığını sürdürmesinin temel sebebi budur. Zira İslam tarihinde aşırılıkçı yaklaşıma sahip İslâm mezheplerinin çoğu zamanla yok olmuştur. Üçüncüsü: İbadilerin Takiyye fikrini ölçülü kullandıklarını ve onu dinin esaslarından biri olarak da görmediklerini ifade etmek gerekir. Aksine onlara göre takiyye dini, bireyi ve toplumu korumayı amaçlayan, bir olgudur.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İbâdiyye, Takiyye, Siyaset, İmamet, Gizlilik.

İBADI SECT AND IDEA OF SECRECY (TAQIYYA)

Abstract

As a sub-branch of the Kharijites, the Ibadīyya sect is one of the few Islamic sects that has survived until today by renewing itself due to some socio-political reasons. Currently, the Ibadīyya sect has been spread to different geographies such as Oman, North Africa and Tanzania. When evaluated proportionally, studies on Ibadīyya are fewer compared to other existing sects, and other sects which has no member any longer. Therefore, the sect is not known enough in the field and even some wrong evaluations have been made about it. The Ibadīyya is a religious group that emerged in the first century AH and emerged due to the developments after the Battle of Siffin. The group sided with the Kharijites in the first period, however, they separated from them intellectually and politically in the process. Although the Kharijites disappeared from the scene of history from an early period, the Ibadīyya have succeeded to survive until today. Most scholars think that the Ibadīyya still exist as a sub-branch of the Kharijites. Many religious sects in the world have adopted the idea of operating openly or secretly. Although this issue seems to be a moral problem, similar situations can be found in Shiite, Batini, etc., and also it is widespread among other Muslim groups. Religious movements or groups seeing themselves as different from other members of the religion they belong to and even marginalizing the followers of other movements or sects are characterized by some scholars as a kind of alienation from the truth or accepting lies and hypocrisy as legitimate. At the same time, it is interpreted that this situation cannot be considered a mandatory requirement of joining a sect, since it will result in a kind of deception and deception of those around them. In contrast, the phenomenon of Taqiyya has an affirmative religious background. For instance, religion, and therefore people and society, can be protected from certain threats and dangers thanks to the Taqiyya. However, the fact that this affirmative phenomenon is accused of being involved in lies and hypocrisy shows that religion is used for different purposes other than its real purpose. It can be claimed that the aim of taqiyya in religion is just protecting people, society, and religion and improving them morally. While some Islamic sects consider and apply taqiyya at a reasonable level within the aforementioned context, others go to extremes. In this study, we will examine whether they practice taqiyya, their perspectives on imamate and administration, and their approach to taqiyya, (which is one of the main issues in the political thought of the Ibadhi sect), in comparison with other Sunni or non-Sunni sects. It can be claimed that among the main reasons why Ibadīyya has survived to today is that they have made taqiyya. Despite being exposed to many cultural and military attacks throughout history, they have

been able to live uninterruptedly in various geographies. Although members of the sect lived in isolation from other Muslim groups in some periods, today they live in peace with the followers of other sects today, as in the past. In addition, although the sect is affiliated with the Kharijiah, which has an extremist political ideology, it is seen that the Ibadîyya have partially assumed open-mindedness in their mentality and approach in the historical process. In short, the Ibadîyya, despite their historical association with the Kharijites, it differed from Kharijites especially in realizing their theological and political ideas.

Keywords: Kalam, Ibadites, Taqiyya, Politic, Imamate, Secrecy.

GİRİŞ

Ibadîyye, bazı mezhepler tarihçilerine göre Haricîler'in en mu'tedil ve ehl-i sünnet'e en yakın olan fırka olarak sayılıp Abdullah b. İbad'ın kurduğu bir mezhep olarak kabul edilmektedir. Muhammed Ebû Zehra'ya göre bu fırka, iyi bir fıkha ve âlimlere sahip olup, Haricîler arasında ifrat ve tefritten en uzak olan topluluk olarak kabul edilir.¹

"İbadîyye" ismi, Abdullah b. İbad b. Murra b. Ubeyd Salebet-Temîmî'den alınmıştır. "İbad", Abdullah'ın babasının ismi olup, künye olarak "İbn İbad" şeklinde kullanılmaktadır. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan İbn İbad'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Emevi halifeleri Muâviye b. Ebi Süfyan ve Abdülmelik b. Mervân zamanlarında hayatta olduğu ifade edilebilir. Onunla ilgili bilgi veren bazı Mu'tezilî kaynaklar onun Mu'tezilî görüşlere meylettğini kaydederken diğer alim Müberred ise onun görüşlerinin Ehl-i sünnet'e daha yakın olduğunu ifade etmektedir. Kaynakların bildirdiğine göre o, 86705/ yılında vefat etmiştir.²

Çağdaş araştırmacı Hasan İbrahim Hasan, "İbadî" kavramının kökenini Abdullah b. İbad'a atfederken kendilerine muhalif olan kişilere karşı aşırı ve sert tutumlarıyla maruf olan Haricî tavırların onlarda bulunmadığını belirtmektedir. Zaten Abdullah b. İbad'ın yaşadığı Emevîler döneminde, Haricîlerin üzerine uyguladığı tedhiş hareketi yüzünden kendilerinin ne ağırlıkları ne de bunu yapabilecek bir güçleri vardı. Bu nedenlerle, haricîlerin hilâfet konusundaki tutumları da sadece teorik bazı değerlendirmelerden öteye gitmemekte olup Hâricî gruplar büyük ümitsizlik içerisindeydiler.³

Bütün bu olumsuzluklara rağmen İbadîler, İslâm'ın ilk asırlarından günümüze kadar varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Tarihsel süreçten

¹ Muhammed Ebû Zehra, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fi's-siyâseti ve'l-akâidi ve târihi'l-mezâhibi'l-fıkhiyye* (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 73.

² Sâlim b. Humeyd b. Süleyman el-Hârisî, *el-'Ukûdü'l-fidîyye fi usûli'l-İbadîyye* (Maskat: Vizaretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 2017), 121; Hayrüdîn b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beirut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 2002), 4/ 26, 64.

³ Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâm: es-siyâsî ve'd-dinî ve's-sekâfî ve'l-ictimâ'î* (Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1966), 1/393.

günümüze kadar varlıklarını koruyabilmelerine rağmen gerek ilmî araştırmalarda gerekse günümüzde diğer İslâm fırkalarının gördüğü kadar ilgi görmemişlerdir. Bununla beraber bazı araştırmacılar İbadîler hakkında yeterli bilgiye sahip olmamalarından İbadîlere karşı önyargılı yaklaşmışlardır. Ayrıca İbadîler'in kendilerini her zaman medyadan uzak tutmaları ve gizli hareket etmeleri nedeniyle onlara karşı olan siyasî ve dini tutumları çok sıcak olmamıştır.⁴ Bütün bunların yanında İbadîlerin gizli hareket etmeleri ya da takiyye anlayışı da kendilerine mesafeli yaklaşmalarının diğer bir sebebi olup biz de makalemizde İbadîlerin takiyye ile ilgili görüşleri üzerinde durmaya çalışacağız.

Hicri birinci asrın sonunda İbn İbad ortadan kaybolunca İbadîler, açık faaliyetlerini bırakıp gizli hareket etmeyi benimsemişlerdir. Bu konuda mezhebin görüşlerinin oluşmasında başat rol üstlenen bilginlerden Câbir b. Zeyd'in (ö. 93/711) çok önemli bir katkısı vardır. Câbir b. Zeyd, kendisi Ezd kabilesinden olduğu için kabilesine daha çok önem vermiştir. Bu sebeple İbadîler arasında o kabileden birçok lider çıktığını gibi diğer kabilelerden de birçok şahıs Câbir b. Zeyd'in yanında yer almıştır. Cabir b. Zeyd'in vefatıyla birlikte liderliği alan Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme zamanında İbadîler, farklı bir siyasî hareket başlatmışlardır.⁵ Cabir'in vefatından sonra Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî tarafından belli bir süre hapsedilmesi sonrasında hapisten çıkan Ebû Ubeyde hareketin lideri olmuştur. Hem liderliğinden önce hem de sonraları büyük siyasi baskılara maruz kalan Ebû Ubeyde, hem siyasî hem de dini hareketin liderliğini devam ettirmiştir.⁶

İbadîler'in gizli teşkilatı, her ne kadar Hâricîler arasındaki el-Kaade grubu hareketinden itibaren başlamış olsa bile Ebû Ubeyde'nin kendisi bu hareketi daha düzenli bir şekilde ilerletmiş ve yapılacak görevler ve uyulacak kuralları daha sistemli hale getirmiştir. Ebû Ubeyde'nin döneminde üç ayrı gizli meclis kurulmuştur. Birincisi umumi meclislerdir ki bunlar bütün İbadîlere açık olanlarıdır. Bu meclisler genel olarak bir şeyhin evinin bodrum katında veya tedbir açısından ve şüphe çekmemek için mezhebe mensup bir yaşlının evinde de gizlice yapılıyordu. Bu toplantıya katılanlar mutlaka kendilerini gizleyip kadın ya da seyyar satıcı kılığına girerlerdi. İbadîler bu toplantıları genel olarak eğitim amaçlı yapıp, işlenen dersler genel olarak akaid ya da büyük şeyhlerden birisinin nasihatleri şeklinde oluyordu. İbadî şeyhleri ve liderleri bu toplantılarda sırayla konuşma yap-

⁴ Charles Amat, *Le M'zab et les M'zabites* (Paris: Challamel, 1888), 9.

⁵ Emily Goshey, *Omani İbadism: Transition in Modernity, Encounters with Salafism* (New Jersey: Princeton University, Department Of Religion, Doktora Tezi, 2019), 38.

⁶ Aved Muhammed Halifat, *en-Nuzumu'l-ictimaiyye ve et-terbvîyye inde'l-İbaziyye fi İfrikîyye fi merheletil-kitmân* (Maskat: Dar Mecdelavi, 1980),7-9; Marcel Morand, *La famille musulmane* (Alger: Typographie Adolphe Jourdan, 1903), 47-48.

makta olup toplantıya katılanlara, şeyhler tarafından bazı görevlendirmeler yapılmakta idi. Bu toplantıda konuşulanları komşuların ve yoldan geçenlerin duymaması için mutlaka alçak sesle konuşuluyor, ani yapılacak muhtemel baskılara maruz kalmamak için müritlerden uygun olanlara nöbet tutturuluyordu. İbadî şeyhleri ve liderleri, ajan ve casuslara dikkat etmeleri konusunda taraftarlarını sürekli uyarıyorlardı.⁷ İbadî cemaatten biri, mezheb ve cemaati terk ederse kanının helal olduğuna dair fetva veriliyor ve o dönemlerde meşhur olan gizli suikast timleri tarafından öldürülüyordu.⁸

İbadilerin bir diğer toplantıları şeyh meclisleridir. Bu toplantılara sadece hareketin liderleri katılmakta ve ortamlarda İbadîler'in genel siyasi yöntemi hakkında istişareler yapılmaktaydı. Bu meclis bir planlama ve düzenleme toplantısı görevini görmekte olup bir çeşit infaz ve komite heyeti gibiydi.⁹

İbadilerin üçüncü meclisleri de öğrenci meclisleridir. Bu toplantılar da derin bodrumlarda gerçekleştirilip sadece öğrenci olanlar katılabiliyordu. Bu bodrumlara ulaşmak için gizli yollar olup bu yolları sadece şeyh ve onun çok güvendiği öğrenciler bilebiliyorlardı. Bu toplantılarda öğrenciler, dikkat çekmemek için kendini sepet yapıp satan biri olarak gösteren Ebû Ubeyd'den doğrudan ders alıyorlardı. Bu yüzden ders verilirken bodrum katında kapıya kendisi ile ders veren şeyh arasında bir ip olan bir kişi bulunduruluyordu. Bu ipin bir ucu şeyhin elinde diğer ucuda kapıdaki bekçinin elinde olup bekçi herhangi bir sorun olması durumunda bu ipi hareket ettirerek şeyhe mesaj veriyordu. Şeyh bu mesajı aldığı anda kâğıt ve kalemi ortadan kaldırıp sepetleri ortaya çıkarıyordu. Tehlike geçtiğinde de bunu haber vermek için kapıdaki bekçi tekrar ipi hareket ettiriyordu.¹⁰ Bu süreçle İbadî düşüncesinde gizli hareket etme başlamış, zamanla düşünce ve uygulamada gelişen bu tavır "Takiyye" adı altında meşhur olmuştur.

1. İBADİLİK'TE TAKİYYE ANLAYIŞI

Takiyye, Arapça bir kelime olup sözlü ya da fiili olarak korumak, savunmak, kaçınmak, gizlemek manalarına gelmektedir. Kelimede ayrıca geri dönmek anlamı da bulunmaktadır.¹¹ Terim olarak ise takiyye; İslâm'ın

⁷ Muhamed Meouak, "Les communautés ibadites du nord du Sahara au Moyen Âge: espace et société dans la région de l'oued Righ", L'ibadisme dans les sociétés de l'islam médiéval, ed. Cyrille Aillet (Berlin: De Gruyter, 2018), 244.

⁸ Halifat, *Nuzumu'l-ictimaiyye*, 8-9.

⁹ Halifat, *Nuzumu'l-ictimaiyye*, 9.

¹⁰ Halifat, *Nuzumu'l-ictimaiyye*, 10.

¹¹ İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab* (Beyrut: Dâr Sâdir, 1993), 15/402.

usul ve hükümlerini koruma amacıyla insanın kendi nefsinin korumasıdır.¹² İbadîler’de de takiyye, korumak ve gizlemek anlamında kullanılmaktadır.¹³ İbadiyye, takiyye anlayışına Mü’min Sûresinde geçen Firavun kavminden olan ve kendi imanını bir süre saklayan bir mü’minin hikâyesini delil göstererek insanın saldırgan bir düşman gördüğünde takiyye yapabildiğini Kur’an’a dayandırmaktadır.¹⁴

Takiyye kavramı, İbadîler’de imâmet çeşitleri ile bağlantılı ıstılahlardandır. Çünkü bazı durumlarda İbadîler gizlice varlıklarını sürdürürken takiyye metodunu kullanmıştır. İbadîler takiyyeyi dinin temel esaslarından (rükûn) biri olarak kabul edip kaynaklarda meseleyi ağır cezalar (hudûd) bölümlerinde işlemektedir.¹⁵ Sâlimî’ye göre eğer bir kişi, tehdit altındaysa ve zarar görme ihtimali büyük olup kaçmaya ve kendini savunmaya da gücü yoksa bu durumda ikrah hükümleri geçerli olup kişi düşüncesini veya mezhebini gizleyip takiyye yapabilir.¹⁶

İbadiyye, takiyye kavramına sünnetten delil olarak Hz. Peygamber’in Mekke dönemini örnek göstermektedir. Mücâhid’den aktarılan bir nakle göre İslâm’da ilk açık daveti yapan kişilerin sayısı yedidir. Bu kişiler Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Habbâb, Süheyb, Bilâl, Ammâr ve Sümeyye’dir. Hz. Peygamber’i amcası Ebû Talib, Hz. Ebûbekir’i ise kabilesi korumuş, geri kalanlar işkenceye maruz kalmışlardır. Hz. Ammâr şunu ifade etmektedir: “Bilal dışında hepimiz müşriklerin istediği şeyleri söyledik. Bilal ise karşı geldi ve işkenceye dayandı.”¹⁷

İbadiyye’de takiyye ile kitmân (gizli) imâmeti arasında bir bağlantı vardır. Genel olarak kitmân imâmeti aşamalarında tüm mezhep mensupları takiyye yapabilirler. Özel olarak ise herhangi bir Müslüman kendisine yönelik ciddi bir tehditle karşılaştığında takiyye yapabilir. İbadîler, bir bela geldiğinde takiyyenin sadece İbadîler için değil tüm Müslümanlar için geçerli olduğunu söylemektedirler. Delil olarak da Kur’an-ı Kerim’in şu ayetini getirmektedirler: “Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah’ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah’tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır.”¹⁸ ve “Mü’minler,

¹² İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, 15/402.

¹³ Abdülazîz es-Semîni, *Kitabu’n-nîl ve şifau’l-alîl*, thk: Abdurrahman Bekilli (Gardâye: y.y., 2003), 3/1019.

¹⁴ Ayetin tamamı şöyledir: “Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü’min bir adam şöyle dedi: Rabbim Allah’tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz? Hâlbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirdi. Eğer yalancı ise, yalanı kendi aleyhinedir. Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başımıza gelecektir. Şüphesiz Allah, aşırı giden ve yalancılık eden kimseyi doğru yola erdirmez.” (Mü’min 40/28).

¹⁵ Ebû Muhammed Abdullah Hamid es-Sâlimî, *Meşarîk envârî’l-ukûl* (Maskat, y.y., 1978), 1/451.

¹⁶ Sâlimî, *Meşarîk envârî’l-ukûl*, 371.

¹⁷ Sâlimî, *Meşarîk envârî’l-ukûl*, 371.

¹⁸ en-Nahl, 16/106.

mü'minleri bırakıp inkarcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişiği kalmaz. Ancak onlardan gelebilecek tehlikeden korunmanız başkadır. Allah asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Çünkü dönüş Allah'adır."¹⁹ Sünnet'ten ise delil olarak Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer Müslüman oluncaya kadar Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evinde gizli davet çalışmalarını devam ettirmesi²⁰ ve Abdullah b. Mesud'un "Takiyye fiille değil lisanla olur." sözünü ileri sürmektedirler.

İbadilerin ilk liderleri, Cabir b. Zeyd, Ebû Ubeyde gibi gizli bir şekilde teşkilatlandırmış ve geliştirmişlerdir. İbadiler bu gizli teşkilatlanmayı Emevilerin saldırılarından korunmak için tercih etmişler. İbadiyye ancak Abdullah b. İbad'ın vefatından Çok sonraları açık davete geçebilmiştir.²¹

2. İBADİLİK'TE TAKİYYENİN HÜKMÜ

Haricîler, takiyyenin haram olduğunu, bu davranışın imanın zayıflığı anlamına geldiğini savunmalarına rağmen onun bir kolu olan İbadî bilgilerin çoğu, takiyyenin mübah olduğunu söylemektedirler. İbadîlerin Şîa'nın ayırt edici yanlarından olan ve vacip olarak inandıkları²² takiyye görüşünü benimsemeleri enteresandır. Onlar takiyyenin bazı imâmet türlerine ulaşmada vesile olduğu için, bazı durumlarda takiyyeyi vacip görürler. Özellikle kitmân (gizlilik) türü imâmette takiyye vacip; difâ (savunma) ve şurât (adamak) imâmet türlerinde takiyye caizdir. Zuhûr (açık) imâmetine gelince bu durumda takiyye yapmanın caiz olmadığına inanmaktadırlar.²³

İbadilike takiyye, sözlü ve fiili olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Onlara göre bir insanın günlük yaşantısında sözlü takiyye Caiz iken fiili takiyye mubahtır. Sâlimî, takiyye konusuna şöyle bir yaklaşım getirmektedir; zorla yaptırılmak istenen şey (mukrehun aleyh), fiil ya da sözle olabilmektedir. Kişiye zorla yaptırılmak istenen şey söz ise takiyye mübahtır. Yok eğer başka bir insana veya malına zarar verecek bir fiilse o zaman İbadiler farklı görüşler serdetmektedir.²⁴

Eğer zorla yaptırılacak fiil -açlıktan ölme tehlikesi esnasında domuz eti yemek gibi- aslında haram ama zorunlu durumlarda insanlar için mübah fiillerden ise İbadiler bu konuda ihtilaf etmişler ve üç adet çözüm yolu için

¹⁹ Âli İmran, 3/28.

²⁰ Muhammed Etfeyyîş, *Şerhu akideti't-tevhid*, thk. Mustafa b. Nasir Vinten (Gardâye, Cem'iyetü't-Türâs, 2001), 113.

²¹ Şemmâhî, Ahmed b.Said, Davud b. İbrahim et-Tulati, *Mukaddimetü't-tevhid ve şurûhuha*, tlk: Abi İshak İbrahim Etfeyyîş (Kahire, y.y, 1353), 54.

²² İbrahim Behhâs, *Müşevvihâtü'l-ibâdiyye nazratü'm-mine'd-dâhili ve'l-hâric* (y.y. 1424), 2.

²³ Muhammed Etfeyyîş, *Şerhu'n-nil ve şifâ'u'l-'alil*, (Maskat: Vizaretü'l-Avkaf ve'ş-Şuûni'd-Diniyye, 2011), 14/ 355.

²⁴ Sâlimî, *Meşarîk envâru'l-ukûl*, 373.

görüş ortaya koymuşlardır: Birinci görüşe göre bu fiili yapmak zorunlu (vâcib); ikinci görüşe göre mübah, üçüncü görüşe göre ise haramdır. Caiz diyenlere göre, yapılacak fiil caiz ise caizdir, haram ise haramdır. Bu yüzden İbadiler ölüm tehdidi varsa takiyyeyi caiz görürler. Buna delil olarak Hz. Peygamber'in; "Yapabildiğiniz kadar Müslümanların üzerinden cezaları def edin/uzaklaştırın. Müslüman için bir çıkış yolu bulursanız ona ceza vermeyin. Çünkü imam bağışlamada hata yaparsa yapsın. Ancak ceza konusunda hata yapmasın. Bu daha iyidir."²⁵ hadisini delil olarak göstermektedir. Kullandıkları bir diğer kanıt ise yine Hz. Peygamber'in şu hadisidir: "Şüphelerle cezaları defedin. Sizden olan iyi insanların cezalarını bağışlayın. Ancak Allah'ın hadleri hariçtir."²⁶ Takiyyenin hürmetini/yasaklığını görenler ise Allah'ın bu konuda verdiği ruhsatın sadece zorunlu durumlarda geçerli olduğunu, takiyye durumlarında geçerli olmadığını savunurlar.

İbadiler zuhûr döneminde Haricilerin kabul ettiği gibi takiyyeyi mekruh olarak görmelerine rağmen, onu tamamen uygulanamaz olarak da görmemişlerdir. Nitekim Hâricilere göre insanın sözleri ve fiilleri kalpteki inancıyla aynı olmaması halinde kişi dinden çıkmış olur. İbadiler bu görüşe karşılık, eğer bir insan kalbiyle inanıyor ancak dili ile ikrar etmiyorsa o kişi iyilik yapsa bile ne Müslüman ne de mü'min olur demişlerdir. Öte yandan kim kalbiyle iman edip baskıcı imamlardan zulüm görme korkusu sebebiyle imanını dile getiremiyorsa o kişi Müslüman ve mü'min sayılır. Kur'an-ı Kerim'de geçtiği şekliyle Firavun zamanında gizlice inanan kişinin imanı ve Ammâr b. Yasir'in inandığı halde dili ile inkâr ifadelerini kullanmasını kendi görüşlerini ispatta delil olarak kullanmışlardır.²⁷ Allah Teâlâ Ammâr b. Yasir'in imanını gizleme konusunda; "Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır."²⁸ buyurmuştur.

Zuhûr döneminde takiyyenin mekruh olduğu konusunda İbadiler icma halindedirler. Zira zuhûr dönemi, dinî-siyâsî hayatın asıl ve Müslümanların içinde bulunması lazım olan durumdur. Fakat İbadiler baskı ve ikrah konusunda hadisler bulunduğu için zuhûr döneminde de takiyyenin caiz olabileceği durumların mümkün olduğunu söylemişlerdir. "Allah Teâlâ üm-

²⁵ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Şakir, Muhammed Fuad Abdülbâki (Kahire: Matbaatu Mustafa bâbi el-Helebi, 1975), "hudûd", 2 (No. 1424).

²⁶ Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmünim Çelebi (Beyrut: Mü'essesetu'r-risâle, 2001), "recm", 38 (No. 7254); Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kamal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetu'r-rüşd, 1988), 1/511 (No. 28493).

²⁷ b. Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/386, (No. 32256).

²⁸ en-Nahl 16/106.

metin hataen veya unutarak yahut ikrah altında yaptıklarını bağışlamıştır.”²⁹ hadisi bu görüşün delillerindendir.

Takiyye, ikrahın çeşidine ve seviyesine göre mezhep içinde farklı şekillerde tarif edilmekteyse de son tahlilde İbadiyye’ye göre takiyye, mübah, haram ve vacip takiyye olmak üzere üç kısımda ele alınmaktadır.

2.1. Mübah Takiyye

Mübah takiyye, ikrah altındaki bir kişinin Müslümanı küfre götürecek bir sözü söyleyerek takiyye yapmasıdır. Bu, Müslümanın uygulayabileceği takiyye türüdür. Böylesi bir takiyye İbadiler’e göre câiz olup vacip değildir. Zira Hz. Bilâl b. Rebâh (ö. 20/641) bunu yapmamış, Hz. Peygamber de takiyye yapmaması sebebiyle ona hiçbir şey dememiştir. Bu durumun diğer bir örneği de Müseylimetü’l-Kezzâb’ın (ö. 12/633) sorguya çektiği iki kişidir.³⁰ Müseylime, iki Müslüman’ı tutuklayıp Hz. Peygamber hakkında ne düşündüklerini sormuş, bu iki kişi de Hz. Peygamber hakkında “Allah’ın elçisidir” demişlerdir. Bunun üzerine Müseylime bu iki adama kendi hakkında ne düşündüklerini sorduğunda; birinci adam, sen de “Allah’ın elçisisin” demiş, ikinci adam ise “ben dinlemiyor ve konuşmuyorum” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Müseylime aynı soruyu üç kere tekrarlamış ancak üçünde de “ben dinlemiyor, konuşmuyorum” cevabını alınca o adamı öldürmüştür. Bu olay Hz. Peygamber’e ulaştınca Hz. Peygamber birinci adam hakkında, “O, Allah’ın verdiği ruhsatı kullanmıştır.” demiş; ikinci adam için ise “O, hakla konuşmuştur, ne mutlu ona.” demiştir.³¹

İbadî âlim Sâlimî bu olayı şu şekilde yorumlamıştır: “Hz. Peygamber’in verdiği cevaplar takiyyenin şer‘î/dinî açıdan câiz olduğunu göstermektedir. Çünkü Hz. Peygamber birinci adamın Allah’ın kendisine tanıdığı ruhsatını kullandığını söylemiş, ikinci adam için ise ona ne mutlu demiştir. Birinci adamla ilgili olumsuz bir şey söylemediğine göre o adam yanlış bir şey yapmamıştır diye bir çıkarımda bulunabilir.”³²

2.2. Haram Takiyye

Haram takiyyenin gerekçesi genel olarak sözden çok eylemler, özel olarak da haram kılınmış fiillerdir. Bunların uygulanması İbadilere göre dinen yasaktır. Bir insanın başka birini öldürmeye ya da onun organlarından biri-

²⁹ Sâlimî, *Meşarık envâru’l-ukûl*, 2/398.

³⁰ Hz. Peygamber döneminde Hicaz’ın doğusundaki Yemâme bölgesinde ortaya çıkan yalancı peygamberlerden biridir. Ahmet Önkal, “Müseylimetülkezzâb”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/ 90-91.

³¹ Muhammed Etfeyyîş, *Himyânu’z-zâd ila dâri’l-meâd* (Maskat: Vizâretu’t-Türâsi’l-Kevmi ve’s-Sâkâfe, 1988), 11/374.

³² Sâlimî, *Meşarık envâri’l-ukul*, 372.

ni kesmeye zorlanması buna örnektir. Bu durumlarda kişinin takiyye yapıp kendini kurtarmak için bu eylemleri gerçekleştirmesi, yani başka birini öldürmesi yada organ kaybına sebep olacak şekilde yaralaması haramdır.³³

2.3. Vacip Takiyye

Vacip takiyye türünde, kişinin takiyye yapıp baskıdan veya tehditten kurtulması zorunludur. Bu tür durumlar, esasen pek çok mezhep açısından kişinin yapmaya zorlandığı anda (ikrah altında) uygulanması caiz olan fiillerdir. Örneğin, kişinin içki içmeye, domuz eti ya da ölü hayvanın etini yemeye zorlanması durumlarında kişi kendini kurtarmak ve hayatta kalabilmek için bu fiilleri yapabilir. Zira Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de, "Kendinizi tehlikeye atmayın."³⁴ buyurmaktadır. Diğer taraftan bu takiyye türünün uygulanmasının vacip olduğu konusunda birçok âlim görüş birliğinde bulunmuşlardır. İbadîler genelde anılan durumlarda takiyye yapmayı vacip/zorunlu kabul etse bile İbadî âlim Sâlimî bu takiyye türünü mübah olarak görmektedir. Yani ikrah altındaki Müslüman, dilerse yasak olan bir içeceği içerse, dilerse tehdit edildiği ölüm veya organ kaybı gibi kötü bir sonu tercih eder. Sâlimî'nin bu konudaki delili ise Müseylmetü'l-Kezzâb'la ilgili olayda Hz. Peygamber'in verdiği cevaplardır.³⁵ Ayrıca Sâlimî Hz. Peygamber'in sünnetinde ve selef âlimlerinden gelen rivayetlerde benzeri birçok olaya rastlandığını aktarmaktadır.³⁶

3. İBADİLİK'TE TAKIYYE'NİN ŞARTLARI

İbadî âlimler takiyye ile ilgili, aralarında bazı fikir ayrılıkları bulunsa da takiyyeyi uygulamada bazı ortak şartlar belirlemişlerdir. Bu şartlar uyumluluk, zorlamak, can emniyeti ve tavafuktur.

3.1. Uyumluluk

Uyumluluk şartı, kalpteki inancın söz ve fiillerle uyumlu olması demektir. Bu sebeple İbadîlere göre takiyye kalpteki iman ile çelişmez ve Haricîlerin dediği gibi münafıklığı da kabul etmemektedir. İbadîlere göre takiyye uyumluluk anlamına gelmektedir. Anlaşılacağı üzere İbadîlere göre takiyye kalpteki imanın fiil ve düşünce ile uyumlu olması demektir. Yani İbadîlere göre takiyye olarak yapılan fiil iman ile hiçbir koşulda çatışmamalıdır.³⁷

³³ Etfeyyîş, *Himyânu'z-zâd*, 17/636.

³⁴ Bakara 1/195; Etfeyyîş, *Himyânu'z-zâd*, 9/378-379.

³⁵ Sâlimî, *Meşarîk envari'l-ukul*, 373.

³⁶ Sâlimî, *Meşarîk envari'l-ukul*, 453.

³⁷ Ebû Ammâr Abdü'l-Kâfi, *el-Mûcezz (Ârâ'u'l-Havârici'l-Kelâmiyye)*, thk. Ammâr et-Tâlibî (Cezayir:

3.2. Zorlamak

İbadiler'e göre bu şart mecburiyet demektir. İbadî âlim Sâlimî'ye göre Allah Teâla bu mecburiyet durumlarında yapılan takiyyeyi zaten caiz kılmıştır. Takiyye'nin amacı da nefsi korumaktır. Bu yüzden herhangi bir zorlama durumunda kişi takiyye yapabilir.³⁸

3.3. Can Emniyeti

İbadilerde takiyye uygulanırken kişinin hem kendi hem diğer insanların can güvenliğini sağlamaya çalışması veya kendini ve diğer insanları tehlikeye atmaması şeklinde olmalıdır.³⁹ İbadilere göre takiyyenin bu şartı, beden sağlığı ve can güvenliğini koruma durumunda geçerlidir. İbadiler bu prensibi Hz. Peygamber'in sünnetinde de bulunan, İslâm'ın "zarar vermek ve zarara rıza göstermek yoktur."⁴⁰ ilkesine dayandırmaktadır. Bu durumda İbadiler'e göre kendi nefsinin korumak için başkasına zarar vermek caiz değildir. Mamafih İbadiyye'deki takiyyenin amacı sadece bireyin sağlığını güvence altına almak değil tüm toplumun sağlığını güvence altına almaktır. Bu sebeple İbadiler başlangıçtan itibaren takiyyenin –daha önce de aktarıldığı üzere- sözde caiz olduğunu ancak fiilde caiz olmadığını savunmaktadır.⁴¹

3.4. Tevâfuk

Sözlükte "uyumlu olmak", "uygun olmak", "düşüncede uyuşmak veya anlaşmak" gibi anlamlara gelen kavram,⁴² İbadî düşüncede ve ibadette mezhebin görüşleriyle uyumlu olması anlamında kullanılmaktadır. Burada uyumdan kastedilen şey dinin tüm unsurları ve mezhep öğretisi ile olan uyumdur. Yani din ile mezhebin bir tür aynileştirilmesi söz konusudur. Öte yandan mezhep dışı tüm unsurlar ötekileştirmeye maruz bırakılmaktadır. Örneğin onlara göre ibadetin kabul olması için, özellikle namaz ibadeti için imamın İbadî olması gerekir. Herhangi bir İbadî, kendinden olmayan bir imama uyarak namaz kılmak durumunda kalırsa bu kıldığı namazı takiyye ile kılmış sayılır. Çünkü bazı İbadiler'e göre "imam namazda iftitah tekbirinde elleri kaldırıyor, Fatıha suresinden sonra âmin diyor, sabah namazının son rekâtından sonra kunut dualarını okuyorsa," o imamın arkasında namaz kılan adamın namazı geçerli değildir. Bazı İbadiler'e göre de

y.y, 2013), 2/251; Etfeyyîş, *Şerhu'n-nîl ve şifâ'u'l-alîl*, 4/352.

³⁸ Abdullah b.humayid es-Sâlimî, *Behcetü'l-envar şerh anvâri'l-ukûl fi't-tevhid*, (Maskat: y.y, 1991), 365.

³⁹ Etfeyyîş, *Şerhu'n-nîl ve şifâ'u'l-alîl*, 17/636.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik. *el-Muvatta*, tlk. Muhamed Fuad Abdülbâki (Beyrut: Daru İhyi't-Türâsi'l-Arabi, 1985), "Akdiye", 31.

⁴¹ Etfeyyîş, *Şerhu'n-nîl ve şifâ'u'l-alîl*, 17/636.

⁴² İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, 10/382.

Müslüman ülkelerinin çoğu sünni olduğundan sünnî bir imamın arkasında namaz kılmak caizdir. Bu yüzden İbadîler'e göre sünnî imamın arkasında namaz kılmak takiiye çeşitlerinden sayılır. Bu konuda kendilerine Hz. Peygamber'in "Günahkâr veya iyi herhangi birinin arkasında namaz kılın."⁴³ sözünü delil olarak kullanırlar. Başka bir delil ise İbadî liderlerinden Cabir b. Zeyd ve İbn Ubeyde'nin şu sözleridir: "Eğer bizi namaza çağırırlarsa buna icabet edeceğiz. Eğer bizi kanı haram olan birini öldürmek için çağırırlarsa onlardan uzaklaşacağız." Bir diğer delil ise İbadî lider Cabir'in, Haccac b. Yusuf es-Sekâfi ve Mervân b. Abdulmelik'in arkasında namaz kılmasıdır.⁴⁴

4. İBADÎLİK'TE İMÂMET-TAKİYYE İLİŞKİSİ

Kuzey Afrika İbadîliği'nde her ne kadar takiiye konusunun imâmetle bağlantısı müstakil bir mesele olarak ele alınmasa da takiiye ile imâmet arasındaki ilişki açık bir şekilde görülmektedir. Çünkü İbadîler imâmet müessesesini ele alırken onun takiiye ile bağlantılarını da işlemektedirler. Aslında İbadîler'de takiiye temel bir inançtır. Bunun nedeni imâmetin bir hedef olması, takiiyenin ise bu hedefe götüren bir vesile olmasıdır. Hedef ve hedefe götüren vasita arasında zaruri bir ilişki vardır. İbadîler'e göre imâmeti gerçekleştirme gizli aşamalardan geçmektedir. Daha önce anlatıldığı gibi İbadîler'de imâmet meselesinde kitmân imâmeti denen bir aşama vardır. Bu aşamanın en önemli özelliği gizlilik olup ondan kasıt ise takiiyedir. Bu yüzden İbadîler'de takiiye imanla çatışmaz. Hatta onlara göre takiiye gerçek imanı göstermektedir. İbadî kaynaklarda bazı yazarlar, takiiyeyi takva ile ilişkilendirerek: "Takva imanın en yüksek mertebesidir. Takiiye de onun delilidir." demişlerdir.⁴⁵

İbadîler ve Haricîler'in imâmet anlayışı çok yakın olmasına rağmen bu iki grup takiiye konusunda tamamen farklı görüşlere sahiptir. Haricîler'e göre takiiye yapmak iman ile uyumsuz, o bir ihanet ve münafıklıktır. İbadîler'e göre ise takiiye caizdir ve hatta bazı durumlarda vaciptir. İbadîler ile takiiyeye pek çok durumda müracat eden Şîa mukayese edilecek olursa, Şîa takiiyeyi doğrudan bir inanç esası olarak kabul ederken, İbadîler takiiyeyi inanç listesinde açık bir esas olarak eklemedikleri halde uygulamada

⁴³ Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutni, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Hesen Abdulmun'im Çelebi, Abdullatif Hirzullah, Ahmed Berhûm (Beyrut: Mü'essesetu'r-Risâle, 2004), "İdeyin", 3 (No. 1768).

⁴⁴ Muhamed b. Abdullah es-Sâlimî, *El-Hakku'l-mübîn fi'r-reddi ala sahibî'l-irfan* (Maskat: Vizaretü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1988), 106.

⁴⁵ Aved Muhammed Halifat, *el-Usûlu't-târihiyye li'l-firka'l-İbâdiyye* (Maskat: Vizaretü't-Türâsi'l-Kavmi ve's-Sâkâfe, 2008), 22.

takiyye yaptıkları görülmektedir.⁴⁶ Sonuç itibariyle dolaylı yollarla da olsa takiyye, İbadîliğin dört imâmet şeklinin tümünde bir şekilde mevcuttur.

Modern İbadî âlimlerden Ferhât Cabîrî olaya sosyolojik derinlik katarak çağımızda iki çeşit takiyyenin olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷ Birisi dinî takiyye diğeri ise siyasî takiyyedir. Ona göre İbadîlikteki yapılması gereken siyâsî takiyyedir. Bu takiyye imâmetü'l-kitmân, imâmetü'ş-şirâ ve imâmetü'd-difâ durumlarında söz konusu olur. Zira bu imâmet türlerinde İbadî topluluğunun siyasî gücü zayıftır. Toplumda siyasî varlığın devamı gizlilikle mümkün olduğu için takiyyeye müracaat edilir. Cabîrî'e göre İbadî hareketi, gizli durumda siyasî olarak kendini geliştirip hazır hale gelebilir. Buna delil olarak, özellikle bu gizli sistemin Meşrik'te İbadîleri askeri saldırılardan her zaman korumasını gösterir. Buna rağmen İbadîler, özellikle Kuzey Afrika'da çok büyük saldırılara maruz kalmışlar ve bu saldırılar sebebiyle de sayılarında zamanla ciddi azalmalar olmuştur.⁴⁸

Takiyye, temelde kitmân durumunda İbadîliği korumaya yardımcı bir etkidir. İbadîler tarihen tahkîm olayından itibaren siyasî bir akım olarak varlığını sürdürmeye devam etmişlerdir.⁴⁹ Bu tarihten itibaren İbadîler kendi resmî kurumlarını oluştururken her zaman takiyye yapmış yani gizlilik içinde hareket etmişlerdir. Bu yöntemin amacı gizli ilmî halkalar oluşturup ileride zuhûr imâmetini gerçekleştirecek davetçiler yetiştirmektir. Bu yüzden İbadîler takiyyeyi kitmân ve difâ durumunda vacip, zuhûr durumunda ise mekruh kabul ederler. Zuhûr imâmeti döneminde takiyyenin mekruh olduğuna delil olarak; Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetlerini, Umman'da kurulan birinci ve ikinci imâmetleri ve İbadî-Rüstemî Devleti'ndeki imâmeti gösterirler. Takiyye, zuhûr imâmetinde mekruh olduğu gibi difâ döneminde de mekruh olup delili ise Abdullah b. Vehb er-Râsîbî dönemindeki uygulamalardır.⁵⁰ Difâ durumunda takiyyenin mekruh olmasının sebebi bu durumda emr-i bi'l-marûf ve nehy-i an'il-münker'in gerekli olması ve mezhebi düşüncelerinin açıklanma gerekliliğidir. Bu durumlarda takiyye uygun değildir.

İbadîler, kendi imâmetlerinin takiyye sayesinde varlığını koruyabildiği konusunda icma içindedir. Çünkü bu imâmeti kurmak ve mezhebin varlığını sürdürmek için tek yol takiyyedir. Bazı araştırmacılara göre İbadîlik'teki

⁴⁶ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünneti'n-nebeviyye fi nakzi kelâmî'ş-Şia ve'l-kaderiyye* (Riyad: Cami'atu'l-İm'am Muhamed b. Sa'ud el-İsl'miyye, 1976), 2/46.

⁴⁷ Ferhat b. Ali el-Cabîrî, *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-'Akideti'l-İbâdiyye* (Gerdâye: Cemi'yetüt't-Türâs, 1991), 27.

⁴⁸ Bekir b. Said Auşt, *Dirâsât İslâmiyye fi'l-usuli'l-İbâdiyye* (Constantine: Matbaatü'l Ba's, 1982), 108.

⁴⁹ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. İbrahim el-Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât fi itmâmi mâ ehalle bihi Kitâbü't-Tabakât*, tdk, Ahmed b. Saüd es-Seyyâbî (Londra: Daru'l-Hikme, 2014), 128.

⁵⁰ Auşt, *Dirâsât İslâmiyye* 108.

takiyye ilkesi Mu‘tezile’deki emr-i bi’l-marûf ve nehy-i an’il-münker’ ilkesi gibidir. Yani İbadilik’teki takiyye onlara göre cihat etme ümmete nasihatta bulunma ve kelâmî prensipleri propaganda yapma vesilesidir.⁵¹ Bu yüzden İbadiler takiyyeyi toplumu geliştirmek adına gerekli ve geçici bir aşama olarak görmektedirler. Çünkü dinin emir ve yasaklarını yerine getirmek zorunludur. Takiyye, toplumdan uzaklaşma nedeni gibi görülebilecek olsa da İbadiler’e göre takiyye gerçek bir cihat aracı ve daveti yaymak için gerekli bir hazırlık aşamasıdır.⁵²

İbadi siyasi düşüncesindeki Azzâbe heyeti ilk kurulduğunda, toplantılarda alınan kararları iktidardaki devletten gizlemek için kendilerine şehirden uzak gizli bir mekân seçilmekteydi. Bu gizli ve şehirden uzak mekânlar genel olarak mağaralardır. Burada karar verme ve öğrenci yetiştirme gibi aktiviteler yapılmaktaydı. Azzâbe’nin yaptığı bu gizli toplantılar hicri altıncı yüzyılın ortasına kadar devam etmiştir. Daha sonra Azzâbe teşkilatı, bu işleri camilerin yanında bulunan yerlerde yapmaya başlamıştır. Toplantı olduğu zaman Azzâbe üyeleri caminin içinden o yere giden yollar vasıtasıyla toplantı mekânına ulaşıyorlardı. Toplantıda alınan kararlar gizli olup halka sadece kendilerini ilgilendiren bilgiler açıklanıyordu. Azzâbe üyeleri toplantıyla ilgili belgeleri sadece Azzâbe üyelerinin görebileceği toplantı mekânlarında saklıyorlardı. Belgenin saklandığı odanın anahtarları sadece kendi şeyhlerinde bulunuyordu. Azzâbe’nin toplantı mekânının adı Berberi bir kelime olan “Temneyt’den” gelmekte olup “binicilerin yeri” anlamına gelmektedir.

Azzâbe üyeleri, toplantılarda özel bir dil kullanmakta olup,⁵³ bu dili Azzâbe üyeleri dışında hiç kimse anlayamamaktaydı. Kendi aralarında şifreli kelimelerle konuşup şifrenin deşifre olması durumunda bu kelimenin anlamını te’vil edip değiştirmektedirler. Azzâbe üyeleri kendi mekânlarından dışarı çıktıklarında bu gizli dili kullanabildikleri gibi bazen de özel bir beden dili kullanmaktaydılar.⁵⁴

Normalde halkanın şeyhi olmadığı zamanlarda Azzâbe toplantıları yapılmazdı. Toplantı başladığında şeyhten önce kimse oturamaz, onun oturmasından sonra ancak diğer kişiler oturabilirdi. Şeyhin sağına ve soluna büyükten küçüğe doğru oturulup her üyenin oturacağı yer bellidir. Halka şeyhi toplantıları genel olarak üç defa “La İlahe İlla Allah” diyerek başlatılır. Ondan sonra o günkü toplantının konuları görüşülür. Azzâbe üyelerinden birisi toplantıya geç kalırsa halkanın dışında oturtuluyordu.⁵⁵

⁵¹ Muhammed İbrahim Said Ka’baş, *Nefahatu’r-rahman fı riyazi’l-Kur’an* (Gardâye: Cemiyetu’n-Nahda, 2003), 2/453.

⁵² A’uş, *Dirâsât İslâmiyye* 112,113.

⁵³ Halifat, *Nuzumu’l-ictimaiyye*, 18.

⁵⁴ Halifat, *Nuzumu’l-ictimaiyye*, 19.

⁵⁵ Halifat, *Nuzumu’l-ictimaiyye*, 22.

İbadîler sürekli savaşarak, gizlenerek ve siyasi baskılardan kaçarak yaşadıkları için grup çalışması ve bireysellikten uzak durmaya büyük çaba göstermişlerdir. Bu yaşam tarzlarından dolayı İbadîler, kendi toplumlarını bir arada tutmak ve varlıklarını sürdürmek için bir yöntem bulmak zorunda kaldılar. Bu da ancak grup olduklarında muarızlarına karşı safları sıklaştırmayla mümkün olabilirdi. Kaldı ki İbadîler'in imâmet düşüncesi de grup şeklinde topluca hareket etmeye dayanmaktadır. İbadîler'in Haricîler'den itibaren Azzâbe teşkilatına kadar kurduğu devletlerin çoğunda bu grup düşüncesi her zaman uygulanagelmiştir. Ancak bu kültür sayesinde bedevi toplumlarda ya da büyük şehirlerde bir denge kurabilmişlerdir.⁵⁶ Konuyla ilgili Ahmed Süleyman Maruf şöyle demektedir: “Onlar çok önemli özelliklere sahip kişilerdir. İlginç olan bu özellikler, kişisel değil grup olarak görülmektedir. Grup psikolojisi ile birbirlerine bu davranışı zorla yaptırmaktadırlar. Bu yüzden davranış ve ahlak konusunda birbirlerine çok benzerler. Zannedersin ki aynı kişilikte yaratılmış tek yumurta ikizleridir. Bütün cemaat mensupları eğitimin başında çok şiddetli hocalardan aynı disiplin eğitimini almışlardır.” Tarih boyunca İbadîler, taraftarı veya düşmanları tarafından bu özellikleriyle tanınmışlardır. Bu konuda Ebû Hamza eş-Şârî'den bazı rivayetler vardır. Ebû Hamza şöyle der: “Biz farklı kabilelerden grup grup geldik. Her bir grup üzerinde ihtiyaçları bulunan bir deveyle geldiler. Tek bir örtü kullanıyoruz, yeryüzünde zayıfız, Allah bize kucak açtı ve bizi destekledi, O'nun nimetleri sayesinde kardeş olduk.”⁵⁷

Şârî, bir İbadî lideri olduğu için bu konuşmasıyla İbadîler'e birlik oldukları sürece kendi iktidarlarını kurabilecekleri mesajını ve özgüvenini vermektedir. Bu yüzden İbadîlik'te imam seçme konusunda her zaman vasiyet veya sulta babadan oğula değil icmâ ve seçim etkili olmuştur. Bu seçimde de kabile veya ırk vb. etkenler göz önüne alınmamaktadır. Bu şekilde de İbadîye cemaat ve grupları, Şia'nın aksine imamı azletme yetkisini de her zaman ellerinde bulundurmaktadır. Rüstemî Devleti'nin ilk dönemlerinde bu yöntem uygulandığı için devletin filizlenmesi, kalkınması, istikrarı ve adaleti sağlanmıştır. Bu uygulamayı Umman'daki ilk İbadî imâmetlerinde de görebiliriz.⁵⁸

Son zamanlarda Kuzey Afrika İbadîliği bağımsız bir devlet kuramadığı için mezhepteki grup faaliyetini temel alarak gizli bir şekilde Azzâbe teşkilatını kurmuşlardır. Sıkı grup çalışması yöntemiyle Azzâbe teşkilatını ve

⁵⁶ Amat, *Le M'zab*, 150.

⁵⁷ Nasır, *Menhecu'd-dava*, 237.

⁵⁸ Nasır, *Menhecu'd-dava*, 238- 240.

felsefesini geliştirebilmişlerdir. Zaten uzun zamandır müstakil bir devlet kuramayan İbadilerin varlıklarını sürdürmeleri mümkün değildi.⁵⁹

SONUÇ

Müslüman dünyasında takiyye denilince gizli faaliyetler anlaşıl-makta ve bu sebeple de kim olursa olsun sıcak bakılmamaktadır. Ancak İbadiyye'nin takiyye konusundaki tutumu kendilerinden zuhur ettikleri Haricilikle taban tabana zıt olmasına rağmen mutedil bir yapı arz etmekte-dir. Çünkü onlar ne Hariciler gibi takiyyeyi tamamen yasaklamakta ne de Şîa gibi şartsız bir şekilde kabul etmektedirler. İbadiler'in takiyye konu-sunu detaylı olarak inceleyip sözlü ve fiili olarak ayırmaları, söz konusu duru-mun daha karmaşık, anlaşılmaz olmasına da neden olmaktadır. Çünkü fiili takiyyenin kabul edilmemesi İbadiyye içerisinde ihtilaflara sebep olmuştur. İbadî bilginler bazı fiilleri takiyye olarak kabul edip diğer bir kısmını kabul etmemişlerdir. İbadî kaynaklarda bu meselenin detaylarına bakılacak olur-sa elle tutulur net kurallar olmadığı görülecektir. Bu durumun tek istisnası ise ölüm tehdidi altındaki birinin takiyye yapabileceğine dair ortak görüş-tür. Diğer fiiller konusunda uzun tartışmalar bulunmaktadır.

Takiyyenin fiili olarak uygulanması diğer bir ifade ile sözle değil ey-lemlle takiyye yapılması konusunu bazı âlimlerin fazlaca önemseddiği söy-lenebilir. Çünkü temel olarak İbadiler'e göre takiyyenin asıl gayesi siyaseten varlıklarını korumaya matuftur. İbadiler'in "Siyasi" ifadesi ile kastettikleri, -İbadiler her ne kadar dinin korunmasını öne çıkarsalar da- kendi beşeri-siyasi varlıklarını koruma ve idame ettirme çabalarıdır. İbadiler'e göre ta-kiyyenin kendisi, dini değil dünyevi bir husustur. Ancak Müslüman bir imamın arkasında namaz kılmak gibi dinî meselelere takiyyenin sokulması kanaatimizce zorlama bir tutumdur. Sâbir Tâîme gibi bazı modern araştı-rmacılara göre İbadilikte takiyye yoktur. Yalnız Tâîme'nin bu görüşü ortaya atma sebebi belli değildir. Çünkü Kuzey Afrika'daki bütün İbadiler'de takiyye görülmektedir ve İbadî âlimlerin yazdıkları eserlerde de takiyye ile ilgili ayrıntılı bilgiye rastlanmaktadır. Bu yüzden Sâbir'in ortaya attığı görüşün isabetli olduğunu söylemek zordur.

KAYNAKÇA

Abdu'l-Kâfi, Ebû Ammâr. *el-Mûceze*. Thk. Ammâr et-Tâlibî, Cezayir: y.y., 2013.
Amat, Charles. *Le M'zab et les M'zabites*. Paris: Challamel, 1888.

⁵⁹ Calassanti Motylinski, *Guerara depuis sa fondation* (Alger: A. Jourdan, 1885), 24-28.

- Auş, Bekir b. Said. *Dirâsât İslâmiyye fi'l-usulî'l-İbâdiyye*. Constantine: Matbaatü'l Ba's, 1982.
- Aved, Muhammed Halifat. *el-Usûlu't-târihiyye li'l-firka'l-İbâdiyye*. Maskat: Vizâretu't-Türâsi'l-Kevmi ve es-Sâkâfe, 2008.
- Behhâs, İbrahim. *Müşevvihâtü'l-İbâdiyye nazratü'm-mine'd-dâhili ve'l-hâric, yyk. 1424*.
- Berrâdî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. İbrahim. *el-Cevâhirü'l-müntekât fi itmâmi mâ ehalle bihi Kitâbü't-Tabakât*. Thk, Ahmed b. Saûd es-Seyyâbî. Londra: Daru'l-Hikme, 2014.
- Ca'bîrî, Ferhat b. Ali. *el-Bu'dü'l-hadârî li'l-Akideti'l-İbâdiyye*. Gerdâye: Cem'iyetüt-t-Türâs, 1991.
- Calassanti, Motylinski. *Guerara depuis sa fondation*, Alger: A. Jourdan, 1885.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer. *es-Sünen*, Thk. Şuayb Arnavut, Hasan Abdulmun'im Çelebi, Abdullatîf Hirzullah, Ahmed Berhûm, Beyrut: Mü'essesetu'r-Risâle, 2004.
- Ebü Zehra, Muhammed. *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fi's-siyâseti ve'l-akâidi ve târihi'l-mezâhibi'l-fikhiyye*. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- Mâlik b. Enes, Ebü Abdillâh Mâlik b. Ebî Âmir. *el-Muvatta'*, Thk. Muhamed Fuad Abdalbâki, Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985.
- Ettfeyyîş, Muhammed. *Himyânu'z-zâd ila dâri'l-me'âd*, Maskat: Vizâretu't-Türâsi'l-Kevmi ve's-Sâkâfe, 1988.
- Ettfeyyîş, Muhammed. *Şerhu akideti't-tevhid*. Thk. Mustafa b. Nasir Vinten, Gardâye: Cem'iyetüt-t-Türâs, 2001.
- Ettfeyyîş, Muhammed. *Şerhu'n-nîl ve şifâ'u'l-'alîl*. Maskat: Vizâretu'l-Evkaf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 2011.
- Goshey, Emily. *Oman İbadism: Transition in Modernity, Encounters with Salafism*. New Jersey: Princeton University, Department Of Religion, Doktora Tezi, 2019.
- Halifat, Aved Muhammed. *en-Nuzumu'l-ictimaiyye ve et-terbvîyye inde'l-İbaziyye fi İfrikiyye fi merheleti'l-kitmân*. Maskat: Daru Mecdelavi, 1980.
- Hârisî, Sâlim b. Humeyd b. Süleyman. *el-Ukûdü'l-fiddiyye fi usûli'l-İbâdiyye*. Maskat: Vizâretüt-t-Türâs ve's-Sekâfe, 2017.
- Hasan, İbrahim Hasan. *Târîhu'l-İslâm: es-siyâsî ve'd-dinî ve's-sekâfi ve'l-ictimâ'î*. Kâhire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Misriyye, 1966.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Dâr Sâdir, 1993.

- İbn Şeybe, Abû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Musannef*. Thk. Kamal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1988.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzi kelâmiş-Şîa ve'l-kaderiyye*. Riyad: Cami'atu'l-imam Muhamed b. Sa'ud el-İslamiyye, 1976.
- Ka'baş, Muhammed İbrahim Said. *Nefahatu'r-rahman fî riyazi'l-Kur'an*. Gardâye: Cemiyetu'n-Nahda, 2003.
- Meouak, Mohamed. "Les communautés ibadites du nord du Sahara au Moyen Âge: espace et société dans la région de l'oued Rîgh", *L'ibadisme dans les sociétés de l'Islam médiéval*, ed. Cyrille Aillet, Berlin: De Gruyter, 2018.
- Morand, Marcel. *La famille musulmane*. Alger: Typographie Adolphe Jourdan, 1903.
- Muhamed b. Abdullah es-Sâlimî. *El-Hakku'l-mübîn fi'r-reddi ala sahibi'l-irfan*. Maskat: Vizaretü't-Türasi'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1988.
- Muhammed Etfeyyîş. *Keşfü'l-kurab*, Maskat: Veزارatü't-Türas el-Kavmi ve's-Sekafe, 1985.
- Muhammed Nasır. *Menhecu'd-dava inde'l-İbâdiyye*, Cezayir: Dar Nasır, 2008.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*, Thk. Hasan Abdulmun'im Çelebi, Beyrut: Mü'essesetu'r-Risâle, 001.
- Önkâl, Ahmet. "Müseylimetülkezzâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32/ 90-91.
- Sâlimî, Abdullah b. Humayid. *Behcetü'l-envar şerh anvâri'l-ukûl fi't-tevhid*. Maskat: y.y., 1991.
- Sâlimî, Ebû Muhammed b. Abdullah. *Meşarîk envari'l-ukul*. Maskat: y.y., 1978.-
- Semîni, Abdülazîz. *Kitabu'n-nil ve şifau'l-alil*. Thk: Abdurrahman Bekilli. Gardâye: y.y., 2003.
- Şemmâhî, Ahmed b. Said, Tulatî. *Mukaddimetü't-tevhid ve şurûhuha*. Thk: Ebû İshak İbrahim Etfeyyîş, Kahire: y.y., 1353.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Ahmed Şakir, Muhammed Fuad Abdalbâki, Kahire: Metba'atu Mustafa Bâbi'l-Halebi, 1975.
- Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-'Âlâm*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002.

